

СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

1. Види підрядного зв'язку в словосполученні

У словосполученні реалізується підрядний прислівний синтаксичний зв'язок. Йому притаманні такі синтаксичні форми: **узгодження, кореляція, керування та прилягання.**

1.1. Узгодженням

є така синтаксична форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, за якої залежне слово узгоджується в усіх можливих формах з головним: *красиве місто* (залежне слово *красиве* узгоджується з головним *місто* у формах роду (середній), числа (однина), відмінка (називний)).

За повнотою узгодження поділяється на **повне** та **неповне**.

У **повному узгодженні** наявне узгодження у всіх можливих формах (*тепла осінь* (залежне слово *тепла* узгоджується з головним *осінь* у формах роду (жіночий), числа (однина), відмінка (називний)).

Неповне узгодження наявне в тому разі, коли залежне слово не узгоджується з головним в одній або більше форм: *нові кімнати* (відсутнє узгодження в роді).

У формально-граматичному та смісловому планах слід розрізняти:

формально-граматичне, смислове, умовно-граматичне й асоціативне узгодження.

Формально-граматичним називається таке узгодження, за якого залежне слово повторює форми головного без урахування семантики останнього: *свіжий хліб, дерев'яна шафа, тепле море*.

Смислове узгодження ґрунтується на узгодженні залежного слова з головним тільки за семантикою, пор.: *сільський листоноша / сільська листоноша, круглий сирота / кругла сирота*, узгодження залежних слів у формах роду ґрунтується не на формальному, а на смислово-критерії.

Особливістю **умовно-граматичного** узгодження є умовне набуття граматичних значень роду, числа і відмінка елементами на зразок “*ура*”, “*кра*”, “*кру-кру*” за їхньої часткової субстантивності. Активною в цьому разі виявляється форма середнього роду: *твоє журливе “кру”, тривожне “кра”* тощо.

Асоціативним узгодження постає тоді, коли залежне слово узгоджується з головним, яке не називається: *свіжа кольрабі* (за морфологічною диференціацією слово *кольрабі* (назва неістоти) повинно бути середнього роду, але від впливом родового слова *капуста* воно набуло значення жіночого роду; саме з формою граматичного роду слова *капуста* й узгоджується форма граматичного роду залежного слова *свіжа*).

1.2. Кореляція

є такою синтаксичною формою підрядного прислівного синтаксичного зв’язку, що реалізується між двома повнозначними словами однієї частини мови та за якої залежне слово корелює з головним у всіх можливих граматичних формах: *народ-творець, студент-відмінник* (обидва слова є іменниками, їм притаманні тотожні граматичні форми роду (чоловічий), числа (однина) і відмінка (називний)).

За своїм виявом **кореляція** поділяється на **повну й неповну**.

У **повній кореляції** наявне співвідношення у всіх можливих формах (*льотчик-космонавт*) (залежне слово *космонавт* корелює з головним *льотчик* у формах роду (чоловічий), числа (однина), відмінка (називний)).

Неповна кореляція постає в тому разі, коли залежне слово не узгоджується з головним в одній або більше форм: *дівчина-агроном* (відсутнє узгодження в роді).

1.3. Керуванням

є така синтаксична форма підрядного прислівного синтаксичного зв’язку, за якої залежне слово набуває тієї граматичної форми, якої від нього вимагає головне слово: *читати книгу, підійти до батька*.

За своїм потенціалом керування поділяється на **сильне, напівсильне і слабе**.

Сильним виступає таке керування, що реалізується в тому випадку, коли головне слово виражене:

а) перехідним дієсловом: *пізнати істину, прочитати лекцію*;

б) віддієслівним іменником, який утворений від перехідного дієслова: *вишивання рушника, читання книги*;

в) префіксальним дієсловом, префікс якого вимагає наявності в постпозиції такого самого приєменника: *наступити на рушник, відійти від батька*;

г) префіксальним дієсловом, префікс якого вимагає наявності в постпозиції певного приєменника: *перескочити через перелаз, перейти через дорогу*;

г) предикативним прикметником на зразок *гідний, спроможний*: *гідний подиву, спроможний на перемогу* та ін.

Напівсильним є таке керування, за якого залежне слово реалізує адресатну семантику та його вияв опосередкований наявністю сильнокерованого елемента: *подарувати дитині іграшку, розповідати казку учням*.

Слабким виступає керування в тому разі, коли залежне слово реалізує інструментальну семантику та його вияв опосередкований наявністю сильнокерованого елемента: *збирати урожай комбайном, вишивати рушник голкою*.

У керуванні залежне слово може змінювати й не змінювати свою граматичну форму.

За цією особливістю розрізняють **варіативне** та **неваріативне керування**, пор.: *зустріти колегу* (неваріативне) і *випити води / воду, вивчити вірш / вірша* (варіативне).

За специфікою реалізації синтаксичної позиції залежного компонента керування поділяється на **пряме й опосередковане**.

Прямим є керування в тому разі, коли залежне слово підпорядковане головному безпосередньо: *відвідувати заняття, переглянути конспект*.

В **опосередкованому** керуванні залежне слово приєднується до головного за допомогою приєменника: *зачекати на гостя, поглянути на поле*.

Керована форма обов'язково зберігає предметну (субстанційну) семантику: *орати землю, привітатися з батьком*. Якщо форма втрачає субстанційну семантику, то вона є прилеглою: *зошит (чий?) учня, квіти (які?) в росі*. На рівні членів речення такі прилеглі форми слід кваліфікувати як означення, а прилеглі форми зразка *відпочивати на березі, зайти до хати* – як обставини.

1.4. Прилягання

– така синтаксична форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, за якої залежне слово прилягає до головного слова за своїм змістом: *швидко відповідати, слухати вечорами*.

За морфологічними особливостями прилягання поділяється на **власне-прилягання** та **відмінкове** прилягання.

У **власне-приляганні** залежне слово виражається формами інфінітива, прислівника і дієприслівника: *бажання вчитися, обережно відступати, стрільба лежачи.*

До **відмінкового прилягання** належать різні вияви поєднання відмінкових або прийменниково-відмінкових форм у вторинних функціях – атрибутивній або обставинній: *учитель (який?) школи, шафа (яка?) для книжок і розташуватися (де?) в лісі, зустрітися (де?) біля театру.*

В атрибутивній функції можлива заміна неспеціалізованої відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми спеціалізованою прикметниковою, пор.: *учитель школи → шкільний учитель, шафа для книжок → книжкова шафа,*

а за обставинної функції – спеціалізованим прислівником: *розташуватися в лісі → розташуватися тут / там, зустрітися біля театру → зустрітися тут / там.*

2. Види синтаксичного зв'язку в реченні

2.1. Предикативний зв'язок

У реченні основним синтаксичним зв'язком виступає **предикативний**: *Хлопчик слухає музику.*

В українському синтаксисі предикативний зв'язок реалізується в простому реченні (між підметом і присудком) і в складному реченні, коли одна із частин заповнює синтаксичну позицію підмета щодо іншої: *Хто мужність має і відвагу, нехай підійде сюди (А.Яна) = Хто мужність має і відвагу (хто?) → нехай підійде сюди.* Предикативний зв'язок у складному реченні наявний також у кожній із предикативних частин: *І поки буде світ стояти, вічно земля батьків стрічатиме зорю...* (К. Герасименко)

Предикативний синтаксичний зв'язок реалізується в трьох синтаксичних формах:

а) **координації**: *Художник малює картину;*

б) **співположенні** – дві граматично однакові форми виявляють свій синтаксичний статус внаслідок синтаксичних позицій у реченні: *Жити – завжди радуватися новому;*

в) **взаємовияві** – словоформа реалізує свою синтаксичну функцію внаслідок зайнятої синтаксичної позиції: *Машина – стоп / Комп'ютер – трісь; Зайчик стриб у гречку; Я – за співпрацю.*

Визначальною й регулярно формою предикативного зв'язку є координація, за якої форми підмета та присудка взаємозумовлюються.

Окремої уваги вимагають випадки типу *Дитинко, підійди до мене. Не плач, козаче; Ой не шуми, луже...*, де форми кличного відмінка (вокатива) *дитинко, козаче, луже* реалізують функцію потенційного суб'єкта та корелюють із формою 2-ої особи однини наказового способу дієслова. Вони можуть кваліфікуватися як підмет. У цьому разі між підметом і присудком реалізується особлива форма предикативного синтаксичного зв'язку – **співвідношення**.

УВАГА! У реченні реалізуються усі різновиди **підрядного прислівного зв'язку**, котрі наявні в словосполученні: **узгодження, кореляція, керування, прилягання**.

Крім цього, підрядний прислівний синтаксичний зв'язок може поставати і в межах складного речення, де залежним компонентом виступає окрема предикативна частина: *Ніхто не знав (чого?), → чому в таку пізню осінь раптом зацвіли тюльпани*.

У простому реченні реалізуються також *детермінантний, дуплексивний, напівпредикативний, сурядний, опосередкований, модальний та інтродуктивний* синтаксичні зв'язки.

2.2. Детермінантний зв'язок

Специфіка *детермінантного* зв'язку виявляється в тому, що окремий компонент речення (здебільшого окреслює окрему ситуацію) пов'язується з предикативною основою речення як цілісністю: *У музеї учням розповіли про славне минуле рідного краю*.

Детермінантний синтаксичний зв'язок реалізується і в межах складного речення, зокрема складнопідрядного, в рамках якого підрядна предикативна частина прилягає до головної за змістом: *Якщо ти покликаний літати*, (за якої умови?) → *то не бійся висоти*.

2.3. Дуплексивний зв'язок

Дуплексивний зв'язок (подвійний) виявляється у двобічній залежності реченнєвого компонента за власними лініями взаємодії з підметом і присудком: *Дівчина прибігла стривожена*. Про неможливість кваліфікації цього елемента як означення засвідчує наявність його власної варіативності, пор.: *Дівчина прибігла стривожена і Дівчина прибігла стривоженою*.

2.4. Напівпредикативний зв'язок

– різновид синтаксичного зв'язку, особливістю якого є включення в речення конструкції з власним опорним компонентом: *Гори, вкриті снігом, виднілися на горизонті*.

2.5. Сурядний зв'язок

Своєрідним виступає *сурядний* синтаксичний зв'язок, яким поєднуються структурно автономні компоненти: *Під час екскурсії до лісу учні збирали до гербарію осінні квіти, листя і кору дерев, голки сосни і ялинки.*

На рівні складного речення сурядним зв'язком поєднуються окремі предикативні частини: *На вулиці сонячно і тепло на душі.*

2.6. Опосередкований зв'язок

Специфіка *опосередкованого* синтаксичного зв'язку виявляється в тому, що за його допомогою в реченні уточнюється певна інформація. Цією формою синтаксичного зв'язку компоненти включаються в речення опосередковано – через наявність окремого елемента, що займає відповідну синтаксичну позицію: *У лісі, біля старенького клена, у самому видолинку б'є дзвінке джерело.* В цьому реченні наявні два опосередковані елементи *біля старенького клена, у самому видолинку.* Послідовність опосередкування є підставою для розмежування опосередкування першого ступеня (*біля старенького клена*), другого ступеня (*у самому видолинку*) тощо.

2.7. Модальний синтаксичний зв'язок

реалізується за включення в речення особливих модальних компонентів на зразок *звичайно, безперечно, поза всяким сумнівом: Звичайно, сьогодні треба добре зважувати кожне слово, виголошене перед народом.*

2.8. Інтродуктивний синтаксичний

Інтродуктивний синтаксичний зв'язок – зв'язок, за допомогою якого в речення включається інший інформаційний план: *Тарас Шевченко (Кобзар першим підняв українську мову на весь голос її звучання) належить до геніальних постатей української культури.*

2.9. Недиференційований зв'язок

У межах складного речення реалізуються також **недиференційований** синтаксичний зв'язок. Особливістю **недиференційованого** зв'язку є поєднання двох предикативних частин, що перебувають і в сурядних і в підрядних відношеннях одночасно: *У книгарні багато цікавих книг – я не вибрав жодної = У книгарні багато цікавих книг, але я не вибрав жодної (сурядні) → Хоч у книгарні багато цікавих книг, я не вибрав жодної (підрядні) → Хоч у книгарні багато цікавих книг, але я не вибрав жодної.*

Недиференційований зв'язок протиставлений **диференційованому** в складному реченні. Диференційований зв'язок у складному реченні виявляється у **сурядному** (*І поте-*

чуть веселі ріки, а озера кругом гаями поростуть, веселим птаством оживуть (Т. Шевченко)) та **підрядному** (*В природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина* (М. Стельмах)) **різновидах**.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання I

З поданих речень вичленувати можливі словосполучення та вказати тип підрядного прислівного синтаксичного зв'язку.

Вони кокетливо посміхаються до сонця, а вітер схоплюється у мене над головою (Г.Косинка). Вона йшла поруч і не вгавала мені дякувати (В.Підмогильний). Черниш уже не бачив нічого, окрім протилежного берега, завихреного вогнями (О.Гончар). Велике поклонання матері – народити дитину, але найвеличніше – народити й виховати не вовка, а друга, не хижака, а брата (О. Довженко).

Завдання II

Визначити тип синтаксичного зв'язку між головними членами речення.

Сьогодні груша розцвіла рясна (М. Рильський). І сонна тиша сонним язиком шепоче саду сонну колискову (М. Вінграновський). В повітрі молодому далекий крик мандрівних журавлів вже розітнувсь (Б. Грінченко). А жінка – ранній птах: ще сонце у колісці, а вона на ногах (М.Стельмах). Любить свій край – це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В.Сосюра).

Завдання III

Виділити внутрішньореченнєві зв'язки та вказати їхні типи.

Справжній митець увіходить у мистецтво не потихеньку, не пролазить у шпарку, прикриваючись вигаданим прізвиськом, а йде сміливо, відверто, через головний вхід (П. Загребельний). Здавалось, що він (барвінок – А.З., Г.М.) і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалось його цупке, зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом (Є.Гуцало). Переборюючи легкий страх у грудях, обережно ступаючи по принишклій землі, наближаєшся до першого-ліпшого соняшника, простягаєш руку, повертаєш його білде обличчя до свого — і вражено й трохи безпорадно відповідаєш усмішкою на потемнілу, на пригаслу усмішку соняшника (Є. Гуцало).